

Családtörténetek

A Zacherok¹

A Zacherok, anyai ági felmenőim az 1700-as évek első felében Cseh-Morvaországból települtek át Magyarországra. A Zacher nevet – amely a zsidó Zakariás próféta nevéből származik – nem sokkal korábban vették fel, amikor Cseh-Morvaországban minden családfőt arra köteleztek, hogy válasszon vezetéknevet.

Cseh-Morvaországban ebben az időben csaknem 14 ezer zsidó élt, Prágában volt a monarchia legnagyobb asszimiláns zsidó közössége. Az itt élő zsidók többsége már nem jiddisül, hanem németül beszélt. Az antiszemita beütésektől sem mentes korabeli uralkodót, VI. Károly német-római császárt azonban komolyan nyugtalanította az egyre bővülő zsidó közösség, és „túlszaporodásuk” megakadályozása érdekében jogilag korlátozta a zsidók családalapítását. A rendelet kimondta, hogy az izraelita családokban csak a legidősebb fiúgyermek nősülhet meg és alapíthatnak családot. Emiatt döntött úgy a fiatalabb Zacher fiú, Volf, hogy átköltözik Magyarországra, ahol ekkoriban viszonylag háborítatlanul éltek a zsidó közösségek.

Zacher Volf Farkasra magyarosította nevét, és Nógrád megyében te-

lepedett le, ott alapított családot. Az egyre terebélyesedő család felnőtt tagjai kezdetben afféle vándorkereskedő életet éltek, faluról falura járva vásárolták fel, majd adták el a nyersbőrt, a gyapjút, a lábást, a fazekat, a tányért, mikor mit tudtak olcsón beszerezni. Később, amikor anyagiilag már jobban álltak, Balassagyarmaton nyitottak szatócsboltot, ami szépen hozott a konyhára, az egész család megélt belőle. Zacher Farkas a település adófizető polgára, a lélekszámában egyre gyarapodó helyi zsidó közösség megbecsült tagja lett.

Az ő egyik fia volt Zacher Sándor, akinek Luka Franciskával kötött házasságából két fiúgyermek született; Mór és Sándor. A fiúk az egyszerűség kedvéért egy helybéli leánytestvérpárt vettek feleségül, Lustig Ilonát és Fánit. A helyzetet tovább egyszerűsítette, hogy a lányok édesapja és Zacher Sándor is unokatestvérek voltak, de ennek az ágas-bogas összefonódásnak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Akkoriban az elszigetelten élő, ortodox zsidó közösségekben az ilyesmi mindennapos volt. Lustig Fáni édesanyját Horpács Rozáliának hívták, és Apu, ha egy kicsit ugratni akarta a nagymamát, azt kezdte feszegetni, hogy hogyan keveredhetett ebbe a mélyen vallásos, ortodox családba egy ilyen tréffi, merthogy Horpács Rozália nem volt zsidó, az szerinte biztos. Nagymama eleinte tiltakozott, de az idő múlásával egyre inkább úgy tűnt, hogy maga is el-

¹ A Zacher és a Perl család történetét nagybátyám, Perényi Endre írta meg *Családom története – Életrajzom* című, saját kiadásban megjelent, nyilvánosan nem terjesztett könyvében. Az általam leírt családtörténet ennek a saját emlékeimmel és a rendelkezésre álló dokumentumokkal kibővített, rövid összefoglalása. VM

gondolkozott ezen. Ám akár így volt, akár nem, Sándor és Fáni frigyéből született a dédnagyapám, Zacher Zsigmond.

Zacher Zsigmondnak és feleségének összesen tizenegy gyermeke született, közülük egy születésekor, kettő pedig csecsemőkorában meghalt. Nyolc gyermeket neveltek fel, köztük Friderikát, az én nagymámát. Bár a Zacherok otthon is magyarul beszéltek, de barátaik, ismerőseik kizárólag a helyi „oxok”, az ortodox zsidó közösség tagjai közül kerültek ki. Nem zsidókkal csak az üzletekben és az utcán érintkeztek. Mélyen hívó, rendkívül körülményes ortodox életet éltek, minden vallási előírást szigorúan betartottak.

A nagymama, Zacher Friderika egy Balassagyarmat melletti apró faluban, Dejtáron született. Hogy pontosan mikor, melyik évben, milyen napon, az soha nem derült ki, mert Zacher Zsigmond nem bíbelődött azzal, hogy minden gyermek születésekor bemenjen a hivatalba anyakönyveztetni az újszülöttet, hanem amikor két-három gyermek „összegyűlt”, akkor egyszerre jegyeztette be őket. És persze már nem emlékezett pontosan a születés időpontjára, ezt csak úgy „saccperkábé” mondta be. Így azután a családban majdnem minden gyerek, beleértve Friderikát is, január 3-án „született”.

Amikor Friderika hároméves lett, a család felköltözött Újpestre, ahol egyre növekvő zsidó közösség élt. A még ma is álló, Baross utca 29. számú apró házban élt a hétgyermekes család. Újpest ekkoriban még nem tartozott Budapesthez, önálló vidéki település volt, és ez később rá is nyomta bélyegét a család sorsára.

Újpest alapításának és fejlődésének története a magyarországi polgárosodás és a zsidó asszimiláció példázata. A Duna-parti terület, amelyet ma Újpest néven ismerünk, az 1800-as évek elején gróf Károlyi István tulajdonában volt. Mivel a föld homokos volt, és ezért mezőgazdasági termelésre alkalmatlan, a gróf felajánlotta a más birtokain élő zsidóknak, hogy költözzenek ide, és kezdjenek ipari tevékenységbe. Az 1830-as évek elején egy zsidó testvérpár jelentkezett is a grófnál, és megegyeztek, hogy elkészítik a település tervét, és bérleti szerződést kötöttek a gróffal a terület hasznosítására.

A folyóparti elhelyezkedés, a főváros közelsége és a viszonylag fejlett úthálózat vonzóvá tette a helyet, és rövid időn belül áramlani kezdtek az ország legkülönbözőbb részeiről a zsidók, akiknek nem volt földjük, vagy korábbi lakóhelyükről kiutálták őket. Itt felekezeti hovatartozásától függetlenül bárki letelepedhetett, és hozzákezdhetett ipari vagy kereskedelmi tevékenységhez. Lóvyék, az első betelepülő testvérpár tagjai először bórgyárat nyitottak, majd parkettagyárat megfűszer- és gyarmatáru-nagykereskedést. És közben áramlottak be a településre az iparosok és kereskedők. Az akkoriban Zsidó Gyarmatként emlegetett városrész szédületes fejlődésnek indult. Egymás után nyílt meg Bernauer Lajos növényolajgyára, Weisz Ármin bórgyára, a Leiner testvérek enyvgyára, Stern Ignác szeszgyára, Egger Béla távirógép-építő üzeme, Krayner Endre festékgyára, a Magyar Pamutipari Gyár, Kohn és Fried vegyészeti gyára, a Mautner testvérek és

még tíz további bőrgyár, Sternsthal Miksa bútorgyára, Werkner Artúr vas- és acélöntvénygyára és számos más jelentős ipari és kereskedelmi vállalkozás² „*Újpest fejlődésének nagyszerű regénye a zsidó akarat-erő, munkabírás, és konstruktivitás regénye is. A zsidó vallású magyarok tehetsége, ügyessége, szorgalma és alkotási vágya is szerepet játszott Újpest amerikai tempójú kialakulásában. Ott találtuk őket az első telepések soraiban a község megalakulásánál, nagyközséggé való átalakulásában, majd a valóságos város kereteinek megformálásában is. Nem vitás, hogy Újpest a zsidó lakosság nélkül aligha lehetett volna az agrár-indusztriális Magyarország legjelentősebb gyárvárosává.*”³ A város zsidó lakosságának száma évről évre gyarapodott, az 1910-es évek elejére elérte a tízezer főt, ami azt jelentette, hogy minden ötödik lakos zsidó volt, és Újpest – a „Zsidó Gyarmat” – Magyarország egyik legnagyobb és legfontosabb ipari és kereskedelmi központjává vált.

Ide költözött fel a Zacher család az ezredforduló évében.

A dédnagyapám, Zacher Zsigmond – a családi hagyományokat folytatva – házaló kereskedőként kereste a pénzt, egy hátára kötött, sok apró fiókos puttonnyal járt faluról falura, házról házra, és árulta portékáját; cérnát, varrótűt, fonalat, gatyagumit és mindenféle rövidárut. Később, amikor elegendő pénzt összegyűjtöttek, az újpesti piacon vettek egy kis tejboltot, és attól kezdve nem

kellott minden héten útra kelnie hátán a puttonnyal, hogy megkeresse a kenyérrelvalót a családnak.

Ez óriási előrelépés volt, nemcsak azért, mert a vándorkereskedő élete nehéz és veszélyes volt, hanem azért is, mert valójában nagyon szégyellte a foglalkozását. Amikor egyszer az unokái a pincében megtalálták jól elrejtett puttonyát, és előrángatták onnan, akkor az egyébként mindig jókedvű Zsigmond éktelen haragra gerjedt, és visszazavarta a gyerekeket a pincébe a „szégyellni való” hátidobozzal együtt. Ettől kezdve a gyerekeknek tilos volt lemenni a pincébe. Kidobni ugyanis nem merte, mert azt már tudta, hogy a jövő bármit hozhat, de olyan mélyen rejtette el a pince egy ismeretlen zugában, hogy rajta kívül soha többet senki ne találhasson rá. A családnak fénykorában három üzlethelyisége is volt az újpesti piacon, kettőben rövidárut, egyben pedig tejet és tejtermékeket árusítottak. Ám a nyolc gyermek eltartása – és legfőképp a hat lány kistafírozása – olyan nagy teher volt, hogy még ezekben a virágzó években is nagyon szűkösen éltek. Olyasmi például csak nagyon ritkán fordult elő, hogy télen minden gyereknek jutott volna olyan cipő, amelyben el lehetett indulni az iskolába. Ha nem volt elég cipő, akkor a gyerekek beosztották egymás között, hogy melyik nap ki megy iskolába. Ugyanez nyáron nem volt gond, mivel olyankor mindenki mezítláb járt. Ám bármekkora volt is a szűkösség, a dédapám abból nem engedett, hogy mind a hat lányát méltó stafíringgal adja férjhez, így azután minden megtakarítható fillért erre kellett félretenni. A gyerekeknek játékaik sem voltak, kedvenc játszótársuk egy Mecske

² Forgács András: *Újpest zsidóságának története az újpesti ipar kialakulásától a holokausztig*. In: Hazai zsidóság.

³ Sós Endre: *Zsidók a magyar városokban*.

névre hallgató kecske volt, azt sétáltatták, kényeztették reggeltől estig a mezőn, annak kegyeiért vetélkedett a sok gyerek, és Mami még évtizedek múlva is olyan szeretettel beszélt erről a kecskéről, mint gyermekkorának legnagyobb örömeiről.

Zacher Zsigmondért a gyermekei és az unokái is rajongtak. Jó kedélyű, csavaros észjárású, kedves ember volt, Maminak még kilencvenéves korában is könnyek szöktek a szemébe, ha róla mesélt. Dolgozni azonban nem szeretett, szívesebben heverészett az ágyon, pipálgatott a karosszékekben vagy ment a zsinagógába, ahová azonban nem annyira a vallási buzgalom, mint a ház körüli feladatok előli menekülés hajtotta. Az üzletben a felesége és a cseperedő gyermekek dolgoztak, és amikor jól ment a soruk, akkor még egy segítőt is felvettek. Zacher Zsigmond pedig a fotelban üldögélt, és ha kialudt a pipája, akkor rászólt Friderikára, hogy „Fritz, a zindert!”⁴

Ha pedig mégis úgy adódott, hogy ki kellett mennie a csarnokba, a tejboltba, akkor sokkal jobban lefoglalta a vásárlóközönség megtréfálása, mint a vevők kiszolgálása. Gyakran szórakoztatta gyermekeit azzal, hogy a csarnok bejáratánál behúzódtott a kapu árnyékába, és a vásárlók kapucnijába tojást csempészett, majd amikor a kiszemelt áldozat nekidőlt a falnak, akkor a kapucnijában szétlottyadt a tojás. Ők pedig remekül szórakoztak.

Életfilozófiáját, amelynek központi eleme a lustaság volt, mi sem illusztrálja jobban, mint hogy gyermekeit rendre arra biztatta, hogy

este lefekvéskor ne vetkőzzenek pizsamára, aztán másnap felkeléskor diadalittasan mondta, hogy „látjátok, milyen jó tanácsot adtam, most megspóroltátok a felöltözést”. Mami pedig azt mesélte, hogy egyszer, ha-zaérve azt látta, hogy a papája a feje felett nyitott esernyővel fekszik az ágyban. Amikor megkérdezte, hogy miért, azt válaszolta, hogy így védekezik a tetőről becsepegő eső ellen; inkább esernyővel feküdt az ágyban, mint hogy felmenjen a tetőre és megigazítsa az elmozdult cserepet.

Amennyire szórakoztatta a gyerekeket és unokákat Zacher Zsigmond furmányos munkakerülése, annyira bosszantotta feleségét, Lustig Fánit, aki viszont mindig rosszkedvű volt, örökké veszekedett, és majd megszakadt a sok munkában. Mami édesanyja nagyon dolgozó és mélyen vallásos asszony volt. Ha éppen nem dolgozott, akkor a meglehetősen bonyolult és időigényes vallási teendőkkel volt elfoglalva. Üldögélni, semmit tenni soha senki nem látta. Sohasem panaszkodott, de mindig morgott. Hol a sok munka miatt, hol meg azért, mert nem találta elég hitbuzgónak gyermekeit, unokáit, vagy mert a lányok lassan haladtak a stafírung készítésével. Amennyire rajongott Mami az édesapjáért, annyira távol állt tőle édesanyja örökké rosszkedvű természete. Mi sem bizonyította ezt számomra jobban, mint hogy legkisebb lányomat, Fannit, élete végéig következetesen Pannikának hívta, mivel a Fanni név nem ébresztett kellemes emlékeket benne.

Édesapjuktól eltérően az összes Zacher gyerek nagyon szorgalmas volt. Apró gyermekkoruktól munkára fogták őket, a nagyobbak nem-

⁴ Friderika nagymamát Fritznek hívta, a zinder pedig a gyufát jelentette.

csak a boltokban és a veteményesben dolgoztak, hanem a kisebbek ellátásában is segíteniük kellett, és mindenkinek kötelezően be kellett tartania az ortodoxokra vonatkozó összes, nagyon szigorú és időigényes vallási előírást.

Zacher Zsigmond és Lustig Fáni egész életében reggeltől estig veszekedett, ami nem meglepő, hiszen két különbözőbb embert nehéz lett volna találni. Mégis mindenki úgy emlékezett rájuk, hogy életük végéig szerették egymást. Vasárnap délutánonként az újpesti Baross utcai házban gyűlt össze a Zacher család, gyerekekkel, unokákkal. Mami életében ezek voltak a legszebb pillanatok, egész héten ezt várta. A kora délutántól késő estig tartó „barizás” gyakran annyira elhúzódott, hogy a két álmos gyerek – Edit és Bendi – hazafelé elaludt a villamoson, és Mami valósággal vonszolta őket a megállótól a Klauzál térig. A „barizás” azóta is megmaradt a családi szótárban, ma is így nevezzük azt, amikor parttalan locsogásra-fecsegesre összegyűlik az egész család.

A gyerekek mindegyike kijárta a nyolc osztályt, megtanultak írni, olvasni, ezután pedig kereskedelmi gyakornokok lettek, ami azt jelentette, hogy Bécs és Budapest között ingáztak vonattal minden héten. Az egyik helyen megvették azt, ami olcsóbb volt, majd visszautaztak, és az árut eladták. Ekkor született meg a családi szótárban a „nisezés”, ami üzletelést jelent. Mivel Budapesten és Bécsben is zsidó kereskedőktől vásároltak, és nekik adták el az árut, ezért a közös nyelv a jiddis volt. És ha az üzlet nem jött létre, akkor a német „nicht” helyett jiddisül mondták, hogy „nish”. Ebből származott

a nisezés. Mami sokszor mesélt nekünk ezekről a bécsi utakról, arról, hogy felültek a vonatra, néhány óra alatt Bécsben voltak, eladták az árut, megvették, amit itthon jól eladhatónak gondoltak, és még aznap vissza is jöttek Budapestre. Akkoriban, mikor ezt nekünk mesélte, Magyarország teljesen el volt szigetelve a külvilágtól, nemhogy Bécsbe, de még Sopronba is csak engedéllyel lehetett utazni. A határon túl utazni megvalósíthatatlan álmom volt egy átlagos magyar számára. Ezért aztán sokáig nem értettem, hogy vajon mi problémájuk lehetett akkoriban az embereknek, ha szabadon utazhattak bármikor Bécsbe. Aztán megtudtam...

Zacher Zsigmond még a holokauszt előtt, 1942-ben meghalt, Újpesten temették el. Sírkövére ezt írták héberül: „Itt nyugszik egy segítőkész és csodálatos férfiú, Istenfélő, mindenkor alamizsnát adó Zecharia Zacher (áldott emlékű), elhunyt magas korban Chesván hónap 25-én az 5703-as évben. Lelke vétessék fel az Élet Szövetségébe. Anyja neve: SLVVA”.

Lustig Fáninak nem volt ilyen szerencséje. Őt gyermekei a német megszállást követően az Alma utcai zsidó szeretetotthonban helyezték el, ahol háborítatlanul élt egészen 1945. január 19-ig, amikor is a szeretetotthonban megjelen^t egy szerzetes, bizonyos Kun páter, keresztel a nyakában, karján nyilas karszalaggal és pisztollyal a kezében, és bűntársaival az összes ott lakó zsidó aggastyánt és az ellátásukkal megbízott személyzet minden tagját kegyetlenül meggyilkolták.⁵

⁵ A Városmajor utcai zsidó szeretetotthonban végrehajtott szörnyű mészárlás történetét *Or-*

„Az Alma utca és Városmajor utcák sarkán álló ortodox zsidó idősotthon lakóit először 1944. november 4-én, majd 11-én akarták elhurcolni a nyilasok. Ezt első alkalommal a rendőrség, másodsor pedig Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt fődelegátusa akadályozta meg. A környéken vérengző nyilas csapat január 12-én lemészárolta a Maros utcai kórház betegeit és dolgozóit, 14-én pedig a Bíró Dániel Gyógyintézet zsidó bentlakóival végeztek. Az alig ötven méterre lévő Alma utcai idősotthonban élők láthatták-hallhatták a vérengzést és a felgyújtott holttestekből és épületből felcsapó lángokat. Nem volt kétséges: ők következnek. Január 19-én egy keresztény alkalmazott segítséget kérve átment a szemben lévő iskolában létesített honvédkórház parancsnokához. A tiszt azonban megtagadta a védelmet. Erre az otthon vezetése szélnek eresztette az ápoltakat, de a 70-80 éves emberek nagy része nem mert vagy nem tudott nekiindulni az ostrom sújtotta város életveszélyes utcáinak. Négyen mégis elhagyták az intézményt. Az esti órákban aztán megérkeztek a nyilasok. A zsidókat – tíz alkalmazottat és 61 ápoltat – áthajtották a Szamos és Városmajor utca sarkára. A járóképteleneket hordszéken vitették le. Itt gépfegyverrel és kézigránáttal végezték őket, majd felgyújtották a holttesteket. A legidősebb áldozat a 86 éves Zacher Zsigmondné”,⁶ a dédnagymamám volt.

Az 1940-es évek elején már 14 ezer zsidó élt Újpesten. 1944. március

29-én a zsidókat itt is sárga csillag viselésére kötelezték, és alig egy hónap múlva megszületett a rendelet a zsidók lakásainak igénybevételéről és számukra kényszerlakhely kijelöléséről. Vagyis a gettósításról. 44 júliusának első napjaiban Nagyváradról érkező csendőrök kihajtották a zsidókat a gettóból a pályaudvarra, a békásmegyeri és budakalászi téglagyárba hurcolták őket, ahol válogatott kegyetlenséggel kínozták, ütötték-verték, éhezettették a környék településeiről odahajtott 35 ezer zsidó felnőttet és gyermeket, sokan közülük már itt, a téglagyárban meghaltak a kegyetlen bánásmód miatt. Ezt követően három nap alatt 7800 zsidót – köztük a nagymamám családjának Újpesten élő tagjait – deportáltak az auschwitzi haláltáborba. Senki nem jött közülük vissza.

A Perl család⁷

Anyai nagyapám családja, a Perlek ősei, a Zacherokkal éppen ellentétes irányból, Máramaros felől érkeztek Magyarországra. Az ukrajnai Galíciából indultak el, ahová valószínűleg Németországból vándoroltak. Galíciában a zsidók állandó fenyegetettségben éltek, rendszeresek voltak a pogromok, amelyek során ukrán vagy orosz katonák és civilek betörték a zsidók által lakott falvakba, értékeiket elrabolták, házaikat felgyújtották, őket pedig elüldözték. Így azután az ott élő zsidók állandó rettegésben éltek. Ezt elégelte meg egy idő után a Perl család, és úgy döntöttek, hogy átköltöznek az an-

gia című könyvében Zoltán Gábor beszéli el.

⁶ Káldor Illés tanúvallomása a Nyilas és Náci Rémtettek Kivizsgálására Alakult Bizottság előtt. 1945. április 9.

⁷ A Perl család történetének rekonstruálásában ugyancsak nagy segítségemre volt nagybátyám, Perényi Endre és az által írott családtörténet. VM

tiszemítizmustól kevésbé fertőzött, békésebb körülményeket ígérő Osztrák–Magyar Monarchia területére. Így került a család az apró máramarosi falucskába, Petrovabisztrára.

A falu a Kárpátok hatalmas, zord csúcsai közötti völgyben bújik meg, a Visó folyó partján. A táj egyszerre félelmetes és lenyűgöző. Ipar nem volt a faluban, az ott lakók ősidők óta fakitermeléssel és faúsztatással, valamint mészégetéssel foglalkoztak, a falut körülölelő, égisz érő kopár hegy-csúcsok mintha az ott élők rettenetesen kemény életének szimbólumai lennének.

Az I. világháború előtt a faluban kb. száz zsidó család élt, közülük kilenc viselte a Perl nevet. Iskola nem volt a településen, az ott élő románok és ruszinok nem tudtak sem írni, olvasni, sem bonyolultabb számolási műveleteket elvégezni. A zsidó fiúgyerekek viszont már négyéves koruktól a chederbe⁸ jártak, ahol – a vallási szokásokon és szertartásokon kívül – megtanultak héberül írni, olvasni és számolni is. A zsidó lányok nem jártak iskolába, ők otthon, az édesanyjuktól tanulták meg mindazt, amire akkoriban szükségük volt: a vallással és háztartásvezetéssel kapcsolatos dolgokat, valamint a kelengyjük hímzését. Így azután a zsidó férfiak lettek a falu „értelmisége”, rájuk bízta a bonyolultabb munkákat, valamint a munkával kapcsolatos egyszerű adminisztrációt. Ők vezették a faluban a boltot, a postát, és ők végezték a közösség életével kapcsolatos adminisztrációs

feladatokat is. Életük azonban jótányival sem volt könnyebb, mint a legkeményebb fizikai munkát végzőké, és a fizikai munkából is bőven kijutott nekik, ha etetni akarták a családjukat. Az élet jószerivel nem állt másból, mint munkából és alvásból.

Petrovabisztra népe elmondhatatlan szegénységben élt. Egy-két szobás apró faházikókban laktak a nyolc-tíz tagú családok, a felnőttek kora hajnaltól késő estig dolgoztak, és éppen csak annyit sikerült összehozniuk, hogy nem haltak éhen.

A faluban kb. száz zsidó család lakott, akik otthon, egymás között jiddisül, a falu többi lakójával pedig románul vagy ruszinul beszéltek. A faluban a latin betűket senki nem ismerte, magyarul senki nem tudott.

Petrovabisztra lakóinak döntő többsége soha nem hagyta el a települést, ahol született, egészen addig, amíg 1912-ben oda nem ért a vasút. Ettől kezdve a falu lakói számára kinyílt a világ, a Perlek azonban nem sokáig élvezhették ezt. 1914-ben, Jom Kipur másnapján ugyanis orosz és ukrán katonák törtek be a faluba, és mivel az ott élő zsidók már tudták, hogy ez számukra mit jelent, aki tehetett, összehajigolta kevéske holmiját, és elmenekült, mielőtt a katonák üldözték volna el őket válogatott kegyetlenségek közepette.

Úgy tíz évvel ezelőtt a férjemmel elutaztunk Petrovabisztrára, hogy megkeressük soha nem ismert nagyapám családjának nyomait. Nehezen találtunk rá az isten háta mögötti falura, amely ma sem áll sokkal többől, mint az út mentén egymás mellett sorakozó házakból. A házak, a kertek és az utca emberei mind-mind a mélységes szegénységről, kilátástalanságról tanúskodtak. A faluban

⁸ A cheder alapfokú vallási iskola zsidó gyermekek számára, ahol elsősorban vallásoktatásban részesülnek, de tanulnak héberül írni és számolni is.

próbáltunk érdeklődni a „zsidókról, akik itt éltek”, de egyetlen embernek sem voltak ismeretei erről. Néhányan mondták, hogy valaha hallottak ilyesmiről, és egy-két faluvégi házra mutogattak, hogy azok lehetnek a zsidók házai. Hogy így volt-e, vagy sem, soha nem tudjuk meg. Mindössze a falu mellett meghúzódó zsidó temető őrzi a valaha itt élt apró zsidó közösség nyomát, de csak egyetlen épen maradt és néhány öszszetört, széthullott sírkő emlékeztet az 1900-as évek elején itt élt zsidó közösségre. És ez a néhány sírkő is csak azért van ott, mert egy Amerikában élő valaki, akinek az ősei innen menekültek el, egyszer ellátogatót Petrovabiszrára, és felbérelt egy helyi lakost, hogy ápolja a „temetőt”, amely nyilván addig marad ott mementóként, amíg az amerikai küldi a pénzt. S ha egyszer elapad a forrás, akkor már végképp soha senki nem fog tudni arról, hogy valaha élt itt egy apró zsidó közösség is.

Így költözött Petrovabisztráról hosszú utazás után Budapestre Perl Éliás Janku és felesége, Lebovits Chaje-Szúre. Kilenc gyermekük közül három fiút hoztak magukkal, köztük a nagyapámat, Perl Sámuel. A többi gyermek – akik ekkorra már családot alapítottak –korábban elköltözött a faluból, és többségük ugyancsak Budapesten kötött ki. Perl Éliás, valamint a felesége és három fia az első időkből a már korábban ideérkezett Perl fiú, Mojse családjának egy szoba-konyhás lakásába költöztek be, néhány hónap után azonban szereztek egy kétszobás lakást, amelynek egyik szobájába azon nyomban albérlőt fogadtak, hogy a bérleti díjat ki tudják fizetni. Így az öttagú család ezután is egyet-

len szobában szorongott. A családfő a hitközségnél kapott állást, először sakterként dolgozott,⁹ később egészen a rituális felügyelésig¹⁰ vitte. Rendkívül szorgalmas, szelíd ember volt, aki mindenben híven követte az ortodox vallási szokásokat, és ebben a szellemben nevelte gyermekeit is. Perl Éliás Janku még unokái születése előtt meghalt, így nekik már nem volt emlékük róla.

A dédnagymamám, Lebovits Chaje-Szúre, akit a családban Bábi-ként emlegettek, ugyancsak szorgalmas, mélyen vallásos, családszerető asszony volt, akinél azonban hatvanéves kora előtt elkezdődött, majd rohamos tempóban folytatódott egy leépülési folyamat, rövid idő alatt teljesen demenciálódott, üldözési mániája lett, és rendszeresen rohamok gyötörték. A nap nagy részében csendesesen, magába roskadva ült a szobájában, ám időnként rátört a roham, és akkor olyan erővel kezdett menekülni üldözői elől, hogy bármit képes volt eltakarítani az útjából. Éppen ezért a szobája ablakára és ajtajára olyan rácsot kellett szerelni, amely a falba volt betonozva, mert egyébként a roham idején képes lett volna a rácsot kitépni a falból. A Perl testvérek többsége amellet kardoskodott, hogy helyezték el Bábit egy zárt intézetben, ám a nagyapám és az egyik fiútestvére, Slojme, nem volt hajlandó erre. Attól féltek, hogy az elmeógyógyintézetben kegyetlenül fognak bánni vele, kényszerzubb-

⁹ A zsidó konyha csak olyan állat húsát használja fel, amely a Tóra által megállapított jelek alapján ehető és szabályosan lett vágva, szakképzett metsző által. Tradicionális kóser húst csak az arra hivatott szakképzett ember, a sakter vagy sajchet vághat.

¹⁰ A rituális felügyelő a kóser vágásoknál ellenőrzi az előírt vallási szabályok betartását.

bonyt adnak rá, és elektrosokk-kezelésnek vetik alá. Így Bábi ápolása élete végéig kettőjükre maradt, nappal együtt dolgoztak a tollüzletben, és várták, hogy mikor rohan be valaki a térről, hogy riassza őket, hogy az anyjuk rosszul van. Estéknént egymást váltva mosdatták, etették és fektették le, olyan odaadó szeretettel és figyelemmel, ahogyan csak egy szülő tud gondoskodni magatehetetlen gyermekéről. Mivel nagyapám mindenki szerint végtelenül jó ember volt, nem meglepő, hogy anyjáról is ilyen szeretettel gondoskodott, az azonban teljes értetlenséget váltott ki a családban, hogy Slojme, a bátyja, aki viszont gonosz, fukar, rossz jellemű ember volt, olyan odaadó szeretettel ápolta az anyját, mintha nem ugyanaz az ember lett volna; kedves volt vele, türelmes és önfeláldozó. A testvérek teljesen magukra hagyták a két fiút az anyjukról való gondoskodásban.

„Nem tudom az apai nagymámnak a nevét, mert mindenki Bábinak hívta. Ők Galáciából jöttek, Petrovabisztrából Magyarországra, a nagypapámról semmit nem tudok, őt nem is ismertem. A nagymám az éveken keresztül ott lakott egy szobában az apám testvérénél, a Slojménél. Agyérelmeszesedése volt, teljesen leépült, senkit nem ismert meg, és ez a ronda nagybátyám, aki mindenkivel szemben teljesen gátlátalan volt, az anyjával olyan volt, mint egy tündér. Etette, tisztába tette, dédelgette.”

Perl Sámuel, a nagypapám, aki 1914-ben éppen 18 éves volt, még alig érkezett meg Budapestre, azonnal behívták katonának, ahol egészen a tizedességig vitte. Ám mivel egy alkalommal őrség közben el-

aludt, lefokozták, így közlegényként szerelt le a háború végén. S mivel a hadseregben valamennyire megtanult magyarul, így könnyebben kezdhette meg önálló életét Budapesten. Tulajdonképpen kézenfekvő volt, hogy tollfelvásárlással és -kereskedéssel kezdjen foglalkozni: ez tipikusan zsidó foglalkozás volt, mivel a zsidók elsősorban szárnyasokat, azon belül is libát és kacsát ettek, így rengeteg toll halmozódott fel náluk. És mivel a család nagy része a hitközségnél dolgozott, ahol a kóser vágások történtek, könnyen hozzáfért a vágás után maradt liba- és kacsatollhulladékhoz. A háziaszszonyok, akik kóser vágásra hozták a csirkéket, libákat és kacsákat, az állatokat ott helyben megtisztították, a tollat fajta szerint ládába tették, ezt nagyapám olcsón megvette a hitközségtől, amelynek a pincéjében kapott helyiségben átválogatta, megmosta, megszáritotta, és elindult, hogy eladja. Ám ami így leírva gyerekjátéknak tűnik, valójában iszonyú nehéz munka volt. A szálló, az egész helyiséget beborító, pillekönnyű tollat összeszedni, szétválogatni, kimosni, megszáritani és összezecsomagolni legalább olyan nehéz volt, mintha húszkilós vasrudakat kellett volna egymás mellé fektetni.

Az 1910-es évek végén már közel egymillió zsidó élt Magyarországon, Budapest lakosságának pedig 23 százaléka volt zsidó származású. Az itt élők zsidók többsége tartotta a vallási szokásokat, így azután bőven hullott a toll a hitközség pincéjébe. Azokban az években Magyarország európai „tollnagy hatalomnak” számított, az ország több tollat adott el külföldön, mint gabonát. A nagypapa tehát jól választott szakmát, és

néhány év házalás után odáig jutott, hogy vásárolt egy kis üzlethelyiséget a Klauzál utcában, amelynek pincéjében tisztították, válogatták, a felső szintjén pedig árusították a tollat. Az üzlet jól ment, évről évre több hasznot termelt, olyannyira, hogy néhány év múlva a nagyapám fivére, Slojme is betársult, mivel már két családot is el lehetett tartani a forgalomból, sőt rövidesen legfiatalabb öccsük, Mendi is ott dolgozott alkalmazottként.

A nagypapa többi fiútestvére a hitközség környékén dolgozott.

Mojse volt a zsinagógában a ruhatáros, akinek nemcsak a beadott kabátok őrzése, hanem a cilinderek fényesítése is a feladatai közé tartozott, ennél fontosabb volt azonban, hogy neki kellett gondoskodnia a temetések vallási előírásainak megfelelő betartásáról. Ez rendkívül komplikált feladat volt; a halottat meg kellett fürdetni, fehér gyolcsból vagy lenből készült ruhába öltöztetni, a fejére sapkát tenni, és olyan imalepellel letakarni, amelynek a rojtjai le vannak vágva. A halott koporsóba helyezése előtt pedig a feje alá egy olyan párnácskát kellett helyezni, amely Izraelből származó földdel van megtöltve. Ez rendkívül bonyolult és felelősségteljes eljárás volt, amelyet Mojse mindenki megelégedésére végzett. Nem véletlen, hogy egy idő után feleségét, Esztert bízták meg a nők vallási szertartás szerinti temetésének megszervezésével. Négy gyermekük született. Mojsét és Ármin nevű fiukat a holokauszt idején gyilkolták meg, Eszter és a másik három gyermek túlélte a vészorszakot, és a háború befejezését követően Izraelbe költöztek.

Eti volt a Perl család legiskolázottabb tagja, elvégezte a Kereskedelmi Középiskolát. Ő is a hitközségnél dolgozott titkárnóként, és mivel hibátlanul beszélt és írt jiddisül, magyarul és németül is, ő intézte a család minden ügyes-bajos dolgát a hivatalokkal. A férje, Hersi is a hitközségnél dolgozott, az ő feladata – képzett nyomdásztként – az imaszíjhoz tartozó dobozkában, valamint az ajtófélfára feltett mezüében elhelyezett szent szövegek megírása volt. Hersi még a háború előtt kívándorolt Palesztinába, a felesége és a lánya Magyarországon élte túl a holokausztot, és csak 1945-ben követték a családfőt.

Motl, a második fiú, lovas kocsis fuvarozó volt, és bár nem dolgozott a hitközségnél, de ott lakott mellette, és a lovait a hitközség udvarán tartotta. Motl még a világháború kitörése előtt meghalt. Feleségével, Sárival három gyermeket neveltek, akik közül a két fiút munkaszolgálatban ölték meg.

Berta egy cipőfelsőrész-készítőhöz ment feleségül, ők azonban a zsidónegyedről távol laktak szerény, de biztonságos körülmények között, és nem nagyon tartották a kapcsolatot a család többi tagjával. Amikor egyszer a testvérei arra kérték, hogy néhány hétig gondoskodjon az anyjáról, közölte, hogy ha elviszik hozzá, akkor kiülteti a Klauzál térre, és sorsára hagyja. Soha nem látogatta az anyját, és nem is támogatta, ám amikor meghalt, a temetésen ő jajveszékelt a lehangosabban. Bandi nagybátyám kisfiúként oda is szólt neki, hogy „ne most tessék ordítozni, akkor kellett volna segíteni, amikor még élt”. Berta és a lánya, Hajnal, túléltek a holokausztot, a

férjét meggyilkolták. Bertát még én is ismertem, igazi képmutató, ál-szent, bajkeverő volt. Szemtől szembe kedves, jóindulatú és segítőkész volt, a hátad mögött utálatos és gonosz. A lánya, Hajnal a Móricz Zsigmond körtéren egy cukrászdában volt felszolgálónő, és ha véletlenül találkoztunk – engem, a szegény rokont – állandóan invitált, hogy ha bemegyek hozzá a cukiba, akkor annyi sütit ehetek, amennyi belém fér. A sok unszolás után egyetlen alkalommal el is mentem. Már nem emlékszem, hogy hány süteményt toltam le (gondolom, kettőnél nem nagyon lehetett több), de arra igen, hogy milyen intenzíven agitált Hajnal, hogy egyek még, egyek még, úgyhogy a végén már csak hozta a süteményt, én meg nem bírtam megenni. Arra is emlékszem, hogy amikor kijöttem a cukrászdából, sokkal rosszabbul éreztem magam, mint amikor beléptem. Émelygett a gyomrom a sok édességtől és a búbájoskodástól, ahogyan a szegény rokont, akinek az apja nemrég szabadult a börtönből, az egész cukrászda tudomására hozva jóllakatta a jóságos nagynéni. Aztán a következő vasárnap Mami teljesen kiborulva érkezett hozzánk ebédre, és amint belépett az ajtón, félig sírva kezdte magyarázni nekem, hogy „Marcsika, én annyi süteményt veszek neked, amennyit akarsz, de ne menj többet a Hajnalhoz a cukrászdába”. Először nem értettem, hogy miről beszél, aztán kiderült, hogy Hajnal azonnal elpanaszolta az anyjának, hogy ott voltam, és mint egy koldusgyerek, annyi süteményt ettem. Hajnal anyja, Berta pedig azonmód elrohant Mamihoz, és gunyoros hangon számonkérte,

hogy miért nem adnak nekem enni, és miért nem nevelnek jó modorra. Mami, aki egyébként is utálta Bertát, teljesen megszegyenülten hallgatta végig gonosz sógornőjét.

Pepi, akinek saját gyereke nem született, az egész Perl pereputty pótmamája volt. Ő sütötte a legfinomabb barheszt, és ő főzte legjobb sóletet. Szombatonként nála gyűlt össze a család apraja-nagyja, ott beszéltek meg az elmúlt hét eseményeit, és ott beszéltek ki rendszeresen Mamit, aki az ő elképzeléseik szerint túlságosan szabados életet élt. Ahogyan Mami mesélte, ezeken a szombat délutáni összejöveteleken annyira „felcengolták” a testvérei Samukát, hogy hazaérve minden alkalommal veszekedésbe torkollott a beszélgetésük. Pepi férje a neológ hitközség világi elnökének hivatalsegédjeként dolgozott, szombatonként pedig a Rumbach Sebestyén utcai Status Quo templomban látta el a templomszolgai feladatokat (sábesz). Hogy hogyan lehetett egy bigottan ortodox család tagja a neológ hitközség elnökének a titkára, és szombatonként miért vállalkozhatott a templomszolgai feladatokra, az megfejthetetlen, kiváltképp mivel Mami azt mesélte, hogy a templomba arra oktatták őket, hogy ha menekülniük kell, akkor inkább kérjenek oltalmat egy katolikus, mint egy neológ templomban. A Perl családban minden férfi megpróbált önálló egzisztenciát teremteni magának, így azután Pepi férjét, aki itt is, ott is afféle szolga volt, ráadásul neológoknál, és még gyermeket sem tudott nemzeni, mindenki lenézte, és csak lemondóan legyintettek, ha Hersi került szóba. Pepi a férjével a hábo-

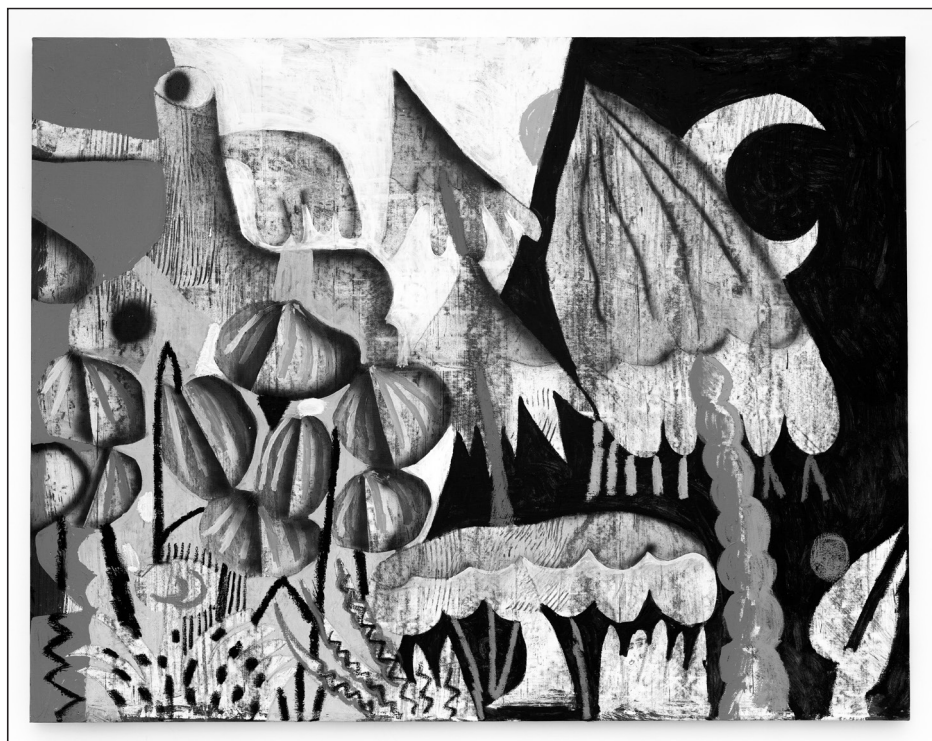
rú után kivándorolt Izraelbe, soha többet nem jöttek vissza Magyarországra.

Gizi, a legfiatalabb Perl lány, a családi legenda szerint kedves és szép volt, testvéreihez képest szabados életet élt, szerette a férfiakat, és szeretett szórakozni. A háború elől a férjével Palesztinába menekült, így nem sok emlék maradt róla.

A legtöbb történetet Slojmről és a feleségéről, Séndiről hallottam. Részben mert minden családi konfliktust – így a Mami elleni „cengolást” is – ők szították, részben mert három lányuk, Gitti, Rüfi és Lea minden vallási előírást betartó

életvitele állandó ellenpontja volt Anyu korán ébredező vallás elleni lázadásának. Ők voltak a Perl családban a bezzeglányok, akik vallási képmutatásban, szentéletűségben mindig élen jártak, nem akartak tanulni és szórakozni járni, naphosszat otthon ültek, és a stafírungot hímezték.

A kilenc Perl testvér közül három fiút – köztük a nagyapámat – gyilkolták meg a holokauszt idején munkaszolgálatban vagy haláltáborban. A túlélők nagy része a háború után Izraelbe vagy Kanadába költözött, csak Berta és Mendi maradt Magyarországon.

Csató József: A kedvenc helyem a kert (a fejemben) II.